

Alföldy Jenő

Egy kard mint művészi remeklés

Buda Ferenc hetvenötödik születésnapjára

Buda Ferenc kritikai fogadtatásában elsősorban a költői egyéniséget, a mar-káns és férfias egyéniséget domborítja ki a szakirodalom. Nem véletlen, hogy 2000-ben Balassi-karddal tüntették ki: ezzel a díjjal olyan magyar költőket (és magyarból fordító külföldieket) méltatnak elismerésre, akiknek vitathatatlanul magas színvonalú irodalmi alkotásaiban a tevékeny hazaszeretet, illetve a magyar kultúra iránti rokonszenv is kifejeződik. Buda Ferenc költészetének korai szakasza – és számos későbbi verse is – az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódik, melynek leverése után a költő egy esztendeig tartó börtönbüntetést szenvedett azokért a verseiért, amelyekben bírái szerint lázító és tiltakozó szándék munkál.¹ Ebben igazuk is volt, csakhogy amit akkor bűnnek tartottak, azt Magyarország nagyjából helyrebillenő történelemfelfogása azóta egyértelműen a költő javára, s bíráinak rovására írta. Őt magát is jellemzik azok a szavai, amelyekkel Nagy László búcsúztatására készült, de amelyeket a hatalom nem engedett elmondani a jó barát és példakép sírjánál: „nem tollat temetünk ma itt, de kardot”. Ebben a csak utólag megjelent búcsúbeszédében „Lázban kovácsolt damaszkuszi pengé”-nek is nevezte Nagy Lászlót.² Buda Ferenc ars poeticájához föltétlenül hozzátartozik a sorsában kikovácsolt erkölcsi tartás, a társadalmi és nemzeti szabadság szolgálata, s a szép szóval megvívott harc az igazságért.

Az irodalomkritikai értékelés rendre ismétlődő megállapítása az is, hogy Buda Ferenc példásan ismeri és műveli anyanyelvét s a költői mesterséget. Anyanyelvét árnyalataiban és történetiségében, költői stílusát pedig a népköltészet és a távolibb-közeli elődök, Balassi, Csokonai, Arany, Petőfi, József Attila, úgyszintén Nagy László, Juhász Ferenc és a többi kortárs kiválóság értékeinek tanulságaival fölvertezetten dolgozta ki sajátosan egyénivé. Füzi László szerint Buda „Verseinek megformáltsága mögött az anyaggal küzdő ember mesterségtiszteletét érezzük”.³ Úgy érzem, Buda Ferenc ma is növekvő életművének értékelése főként ezen a téren

1 Lásd a költő *Túl a falon (Az én ötvenhatom)* címmel összeállított versválogatását. Holnap Kiadó, 2006.

2 Lásd Szekér Endre *Buda Ferenc* című kismonográfiáját. Forrás Kiadó, 1996, 8. old.

3 *Isten szalmaszálán – Buda Ferenc legszebb versei*, utószó. Forrás Kiadó, 2006, 175. old.

mondhat újat. A nemzeti hagyományok ápolását és a közügyek szolgálatát, a káros társadalmi jelenségek vétőzését, az élet értékeinek, a szegények és a közemberek méltóságának védelmét egyre változatosabb formákban fejezik ki nagy műgonddal írt versei. S a társadalmi élethez hasonlóan a magánélet, a család, a szerelem, a természeti szépség, különösen a kiskunsági „Homokhaza” s az egyszerű élet mindenféle öröme árnyalja munkáját. Ha az élet neheze s a mulandóság előérzete gyakran bukkan is föl a verseiben, s hangjába olykor rezignáció vegyül, azért a derű és az életszeretet adja meg költészetének alaptónusát. A kenyér íze kesernyés, fanyarkás és gyümölcs édességű aromákkal keveredik énekhangjában aszerint, hogy a szóban forgó tárgy mit ad hozzá a mindennaphoz.

Kés, virág című nyolcsorosában így vegyülnek az ízek: „Késsem van, kutyám s kenyerem. / Gázolok veled mély havakban. / Zöld ágaidat tördelem, / virágaidat megríkáttam. // Jössz velem, dércsípett virág, / kő-ujjaim kéken szorítanak. / Szemedben ülnek kisbabák, / fejed fölött megáll a csillag” (*Kés, virág*). A dalba foglalt önarckép már a harmadik sorban szerelmes dallá, virágénekké alakul, megtartva a sorsjelképek (*kés, havak, dér, kő*) ridegségét, de felvillantják a vallomás kedveskedő, közeli (*szemed*) és kozmikus távoli (*csillag*) szépségét. Az ellentétek verse ez, kicsit Petőfi *Fa leszek...* kezdetű dalához hasonlóan, de egy fokkal bensőségesebben, bizalmasabban, s a léthelyzetnek megfelelően családiasabban.

Örök szépségű darab, és teljesen mellékes, hogy mennyiben modern és mennyiben hagyományos. Vannak azonban sokkal modernebb megoldásai is – ezek közül a *Mese* című kompozícióra hívnám föl a figyelmet. A négy versszakos, többnyire egy-két szóból álló sorokra tagolt költemény legföltűnőbb sajátága, hogy hat sor kivételével minden sorban elhangzik egy szó, a *kő*, a harminckét soros versben összesen huszonhatszor, sőt némelyik sorban kétszer is előfordul (*kő kövön*). A szimmetrikusan tördelt vers két versszaknyi, bal oldali oszlopában rendszerint minden sor egy-egy összetett szó, amelynek előtagjaként a *kő* mint minőségjelző (*kőország, kővilág, kőfákon* stb.) sajátos zenei monotóniát ad a két szakasznak. A jobb oldali oszlop változatosabb, noha itt is rendre fölhangzik a *kő* motívuma. A zárómondatban mintegy összeomlik az a súlyos építmény, amelyet eddig fölépített a költő az ismétlődő „kövekből”, amelyek többé vagy kevésbé szabályosra faragott terméskövek is lehetnének. A „*kő kövön nem marad*” mint közszájon forgó szólás lerombolja a megdermedt kővilágot – a költő az Adyától, illetve Nagy Lászlótól átvett ostorával kergeti szét a megkövült látomást, a mozdulatlanságba fagyott valóságot, vagyis a keletkezés idején, a hetvenes években fennálló valóság szimbólumát. Gyönyörű „ősi-modern” megoldás (Tornai Józseftől véve kölcsön a szót), hogy a *Mese* címmel és az ostoros kisbojtárral a népmesék távlatába helyezi Buda Ferenc ezt a huszadik századi, akár lettristának is nevezhető verset.

Ugyanebből a viszonylag korai pályaszakaszából való a *Szólásért való ének*. Ez a kiemelkedően szép, imádságos költemény egyrészt a tizenhatodik századi bujdósóénekekkel, másrészt a belőlük gyakran merítő Csanádi Imre költői gyakorlatával rokonítható. Csanádi költészetéből elég, ha csak a korai *Hazátlanra* vagy a későbbi korszakában keletkezett *Erdei vadak, égi madarakra* emlékeztetek. A népi és régi magyar költészet mély hagyományainak korszerűen klasszicizáló alkalma-

zásáról van szó mindenképpen. Az archaikus magyar ízek félre nem ismerhetők ebben a verstípusban: hallatukra az *Elindultam szép hazámból, az Erdő mellett estvéledtem* és némelyik kuruc kesergődal ötlük az olvasó emlékezetébe. Alcímben az *Ad notam...* kezdetű utalás sem volna indokolatlan. Hallgassunk csak bele a Buda-vers tizenegyszer négysoros versszakaiába:

*Uramisten, ügyelj reám,
mert érkezett nagy nyavalyám,
feljött napom pusztaságra,
jutottam rideg szállásra.*

Bármelyik szakaszát idézem, ugyanaz a veretesen szép versdallam, ugyanaz a patinás nyelv és a legrégebb stíluseszközök egyike, az alliterációk kalevalai gyakorisága ígéz meg:

*Bújdostam szoros utakon,
ismeretlen földhátakon,
hosszában poros pusztáknak,
széltiben szikes mezőknek.*

*Homokszitáló szelekkel,
sófehér felhőfalakkal
hágtam a hegyek hátáig,
fatenyészet határáig.*

A verszárás Balassi szerkesztési módszerét idézi a versírás dátumának és helyzetének megjelölésével: „*December hideg havában, / kilencszázhetvenháromban, / emez éneket szerzettem / szorongatott perceimben*”. Észrevesszük a kalevalás alliterációkat is – Csanádi is szívesen élt velük.

Ha már Csanádi Imrét emlegetem, illendő fölidéznem azt a Buda Ferenc-verset is, amelyet éppen Csanádi Imre emlékezetére, költői rájátszásként írt, egyszerre utalva Csanádi kalendáriumi költészetére és gyerekverseire. Címe: *Zsebnaptár kicsinyeknek – Csanádi Imre emlékének*. Íme a tizenkét rímes disztichonból álló költemény első négy szakasza:

I.
*Esztenő eredő hónapja, havat szaporító.
Ingyen hízik a jég. Lesz-e fa tűzre elég?*

II.
*Megzordúl az idő, hasadoznak a fák is a fagyban,
ám a közel kikelet küldi a langy szeleket.*

III.
*Cinke cipog, a vetést beragyogja az ég, örömében
fellege sírvafakad, szétveri mind a havat. –*

IV.

*Pitypang szirma aranylik, a kecskegidák tusakodnak,
szőrük akár a selyem. Sarjad a petrezselyem.*

A rímes disztichont leoninusnak nevezi a poétikai tudomány; Buda Ferenc ennek a versalakzatnak azt a változatát alkalmazta, amelyben a pentameter sormetszetén és végén csendülnek meg a rímek. Az alliterációk mellett átvette Csanádinak azt a kedvelt módszerét is, hogy a pentameter közepén a Csanáditól „hézagolás”-nak nevezett kihagyással a szemnek is érzékeltette a zenei szünetet. Ez arra is jó, hogy jelezze az ütemhangsúlyosan értelmezhető hangsúlyhatár és az időmértékes ritmusnak megfelelő sormetszet egybeesését. Ez a vers magyaros hatásának kedvez: az értelmi, grammatikai és zenei periodicitás egyszerre érvényesül. A műgonddal, formaművészettel létrehozott versidom többszörösen is megidézi Csanádi szellemét. Egyrészt a szimultaneitásával, a magyar nyelv adta verselési lehetőség teljes kiaknázásával, melyet Csokonai, Arany, Babits, Áprily, Weöres, és talán Gulyás Pál művelt ilyen magas fokon. Másrészt azzal, hogy semmi kényszerűség, mesterkéltetés nincs benne. Csanádi is ritkán alkalmazta az áthajlítást vagy sorátvetést, poétikai nyelven az enjambement-t. Az időmértékesen skandált verslábak szinte sehol sem szegik át a magyaros ütemhatárokat és a természetes magyar beszéd tagolását. Buda Ferenc Debrecenben diákoskodott, s a „kismesterként” kiváló Kiss Tamás egyik meghatározó mestere volt a verselés elsajátításában. Éppen Csanádi Imre figyelmeztet (*Kismester*)⁴ című epigrammájában és másutt, hogy milyen nagy fontosságot tulajdoníthatunk verstani kultúránk kifejlődésében az úgynevezett kismestereknek.

A fent idézett disztichonok (ezúttal rímek nélkül) így hangzanak Csanádi 1958-ban írt *Kalendáriumában*, amelyben nem egy-egy, hanem két-két disztichon jellemzi az esztendő hónapjait. Nézzük a *Bőjt más-havát*, azaz márciust:

*Barkát bontogat és havat oszlat Március; erdőt
lány fiuval bujkál, ágy terül ott, ibolyás.
Gólya keres kéményt; csecsemőfejek, édeni bimbók
törnek a napra elő, krumpli fogy: itt a tavasz.*

Csanádi Imrének van az ötvenes évek közepéről egy egész kis kötetnyi gyerekversciklusa, a *Kergetőző négy testvér*, amely a négy évszakot megszemélyesítve, az év hónapjait egy-egy képpel jellemezve, majd a hozzájuk tartozó természeti motívumokat külön-külön versekben kibontva áll össze verskalendáriummá. (*Hónap-soroló, Tavasz-ébredtő, Naphívogató, Ibolyászó, Májusdicsérő* stb., egészen a negyven versből álló ciklust összefoglaló *Négy testvérig*.)

⁴ Csanádi Imre *Kismester* című epigrammája így hangzik: „Legyek kismester inkább. Dolga-értő, / ki mit csinál, azt jól csinálja, / mintsem titánok pofatépő, / ál-egekig sötétlő / paródiája.”

Ha mindezekkel s a főntebb idézett *Kalendáriummal* összevetjük Buda Ferenc versét, akkor nemcsak a Csanádiéhoz fogható mesterségbeli tudásának adózunk elismeréssel, hanem nagyfokú beleélő készségének is. Sőt hozzátenném: bizonyos stílári rokonságukat is megfigyelhetjük. Azt, hogy mindketten veretes-szép, a kulturális és plebejusi eredetet hangsúlyozó, az ékesszólásra való készséget puritánsággal párosító magyarossággal szólta az anyanyelvi közösséghez. Belátom, az ékesen szólás és a puritán beszéd együttes említése önellentmondásként hangzik, de ennek a kétféle minőségnek a szinkronitása, úgy vélem, Csanádi Imre és Buda Ferenc költői stílusának közös jellemzője. Ez pedig a hazai kulturális hagyományokat, a *népit* és a *régit* egyaránt felhasználó nemzeti klasszicizmuson nyugszik. Azt sem hanyagolnám el, hogy a *Zsebnaptár kicsinyeknek* bravúrosan idézte fel ugyanazon versében a deákosan klasszicizáló Csanádi Imrét és a nagy-szerű gyerekköltészetéről nevezetes Csanádi Imrét, Weöres Sándor mellett e műfaj legkiválóbb művelőjét.

Maradjunk még azonban a Buda Ferenc-költemény deákos formájánál. Irodalmi hagyományaink nagymértékben összeforrtak a latin (és egyúttal a görög) múlttal. Az időmértékes verselés a korai kezdeményező, Sylvester János, majd Berzsenyi, Csokonai, Fazekas, Virág Benedek és más mesterek nyomán a magyar költői kultúra elidegeníthetetlen része lett, és megmentette poézisünket az egyhangúságtól, a felező nyolcas és tizenkettes malomzakatolásától, amelyet a tudós költő, Arany János már a *Toldi* második részében, majd más epikai alkotásaiban is koriambikus (– U U –) és adonikus (– U U – –) verslábakkal, illetve kólonokkal élénkített, és (Csokonai néhány példáját követve) megvetette a szimultán verselés alapjait, a deákos és az ütemhangsúlyos verselés egyidejűségét. Ennek a fejlődési iránynak sok híve volt a huszadik században Adyval és Babitscsal kezdődően, folytatva Weöressel, Kálnokyval, Nagy Lászlóval, Csanádival és a fiatalabbakkal (pl. Szepesi Attila, Kerék Imre, Kovács András Ferenc, Rózsássy Barbara); legzeneibb költőinkről van szó. Nem mondhatjuk, hogy általánosan elterjedt ez a költői gyakorlat: a huszadik századi mesterek egy része beérte az egyoldalú jambussal, majd egyre gyakrabban a szabad verssel, az ütemhangsúlyos ritmussal pedig nem sokat foglalkoztak. Buda Ferenc viszont a legkülönbekhez csatlakozott. Amikor tehát tartalmi okokból úgy méltatjuk őt (teljes joggal), mint az ötvenhatos forradalom egyik legfontosabb költőjét, mint a szabadságeszme ébrentartóját, majd a rendszerváltás után az ötvenhatos hagyomány zászlóvivőjét (ha nem is lengetőjét) s a későbbi évtizedek hol rejtett, hol nyílt társadalomkritikájának vállalóját, akkor ne feledkezzünk meg arról se, hogy legkiválóbb formaművészeink egyike ő.

S hogy még mi mindent ne hanyagoljunk el róla szólva? Például azt, hogy milyen széles látókörű társadalombíráló a költői szó eszközeivel, nemcsak hazai, hanem nemzetközi jelenségeket is észrevéve, szerencsére hamar tudomásul veszi a versolvasók fogyatkozó tábora; a politikai érdeklődés gyakoribb, mint az esztétikai befogadókészség. Ki nem venné észre közéleti költészetének mindenkori hajtásait, az olyan közéleti verseit, mint például a *Tiborc tűnődik*. Alig nevezhető rájátszásnak, parafrázisnak, csupán egy-két motívum utal a *Bánk bán* hőisére: egy ízig-vérig mai Tiborc énekl groteszk, szatirikus dalát. A hétszakaszos vers így indul:

*Fura egy fordított világ ez:
az lesz vátesz, aki lóvá tesz,
sztár a zshivány, mester a kontár,
a cinkolónak piros pont jár,

szajhákön csillámlik a flitter,
sarzsihoz jut sok kósza ritter,
s vélvén magát vezérhajónak,
vígan feszít vizen a hólyag.*

Az ilyen gúnyosra hangolt verseiben nemcsak a szellemes fordulatokat vesz-
szük észre, hanem a vers megformálásában rejlő humort is. A *világ ez – lóvá tesz*
például humoreszkbe illő, szójátékszerű rím, akárcsak a többi, a „betűrímekeket”
is közéjük értve.

Van olyan verse is, amelyben a rímelésnek egy sajátos formáját, az úgynevezett
kancsal rímet használja, mely nem a magánhangzók, hanem a mássalhangzók
összecsengésével ad játékos hatást. Ennek talán még nagyobb az ironikus (vagy
akár önironikus) hatása, mint az előbbi, kínrímszerűen élesen csengő tiszta
rímeknek. Íme a *Keringő* című ciklus *Magán 2.* alcímet viselő szakasza:

*Maholnap csak megöregszel –
nincs erre semmi elixir.
itt sajog, ott nyilall,
érd be most annnyival,
s örvendj, hogy hátad alig szúr.
(Ez van. S ez éppen elég szar.)*

Hogy ebből a sorozatból ne csak egy magán-, hanem a világhelyzet ihlette
miniatúrt is idézzek, álljon itt a *Közép-kelet* alcímű hatsoros is:

*Afgánok, arabok, perzsák –
gyűlnek a dinamit-morzsák.
Ha robban, nem csoda:
kirázni nincs hova,
s színültig teli a porzsák.
(Mi lesz itt? Tudja a kórság.)*

Az ironia eszközei közül itt a színlelt egykedvűség s a baljós híreket elhessentő
gesztus tűnik föl az olyan játékos rímek mellett, mint amilyen a *perzsák – morzsák*
– *porzsák – kórság* rímbokor.

Van olyan verse is Buda Ferencnek, amelyet hallhattunk már néhány fórumon
a költő énekes előadásában, kobozkísérettel is. Természetes, hogy itt a zeneiséget
ugyancsak méltányolnunk kell. Méghozzá nemcsak a refrénszerűen ismétlődő
sorok és a nyelvi dallamosság okán, hanem azért is, mert a „kobzos ének”-ként
hangzó vers egy nevezetes középkor végi hagyományra, a haláltáncszerű vágáns
dal szerkezetére és hangulatára épül. A fekete humor a játékosan groteszk rímek
és szójátékok mellett főként a Walpurgis-éji körtáncban részt vevő figurák meg-
nevezésének módján alapul. Néhány példa:

*kanonokok, kiskirályok
színarany koloncok
kápólnák és kuplerájok
pénztribék-tanoncok*

*kajla sánta hóka lompos
szélhám felleghajtó
zűr-ügyekben főkolompos
százalék-szakajtó*

Ropják a körtáncot az ősz filiszterek és a gyászhuszárok éppúgy, mint a rongyszedők és főminiszterek. Az *ember tragédiájának* londoni jelenete vagy Arany János *Hídavatása* hajlik ilyesféle haláltáncba – de találunk hasonlót Illyés Gyula *Kacsalábon forgó várában* vagy Nagy László *Menyegzőjének* felvonulásában és duhaj zárórészében is. A variációs formában újra és újra visszatérő refrén a latin sorok és a trágár célzások vegyítésével fokozza a középkorias hangulatot:

*dies irae dies illa
kedved tán lekókadat?
van ki húzza lesz ki vonja
talpalávalódat*

Másutt láthatjuk azt is, hogy a vitathatatlanul nemzeti érzelmű költő a kurucodástól sem hatódik meg:

*tarka göncök dús loboncok
dekorált grabancok
körbenyalják ím a koncot
kurucok s labancok*

Régi igazság – korántsem én állapítom meg először –, hogy a középkori haláltánc a legdemokratikusabb műfajok egyike: a világvégét váró, rettegve sürgető hangulatban, a végzetes, a bűntudatot feledtető, majd gonosz tréfa-ként világgá kiáltó mámorban és a halálban mindenki egyformán osztozik, akár csak a társadalmat szétzüllesztő felelőtlenségben. A birodalmakat háborúba és romlásba rántó bűnben és bűnhődésben a király eggyé válik a koldussal, a hódító a meghódítottal, a püspök a kufárral. Az *Össztánc* kavalkádja kétségtelenül haláltánc-hangulatot áraszt – nem is hiányzik belőle az erre való, szó szerinti utalás („*polka valcer rock toborzó / sorra egy haláltánc*”) s a középkori énekekből és képzőművészeti ábrázolásokból elmaradhatatlan kanördög, a „nagy parázna” vagy a csontváz figurájára is emlékeztető, sokféle alvilági szörny, olykor elegáns, flitteres estélyiben, frakkos báli ruhában.

A hetvenötödik születésnapját ünneplő Buda Ferencnek azt kívánom, hogy vaskeménységű versei a továbbiakban is mindig annyi emberséges léletszeretettel, szatirikus humora pedig annyi szigorral és kíméletlenséggel párosuljanak, mint az eddigiekben. Számára a felső határ csakugyan a csillagos ég.